

Laiklik

*Cumhuriyet Dönemi
Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yay.
ss. 570-578*

Mete Tunçay

Ortaçağ Avrupası'nda din siyasetin en önemli belirleyicisi iken, yeniçağın başlarında da uzun bir süre bu konumunu sürdürdüğü ve ulusların kendilerini tanımlamalarında büyük bir etken olduğu halde, sonradan yavaş yavaş dinî ayrılıkların hoşgörülmesinin zorunluluğu kabul edilmiştir. Böylelikle, din ve dünya işleri ayrılarak, Hristiyanlık'ta öğretisel bir temel de bulunan laiklik ilkesi benimsenmiştir.

Osmanlı düzeni ise, İslamî devlet teorisindeki din ve dünyaya karşılık şerî ve örffî hukuklar ayırımına rağmen, özellikle sultan-seyhülislamla ilişkisinde Doğu Roma'nın Caesaropapizm'ini devam ettirmiş ve dinî otorite dünyevî otoritenin denetimini altında tutulmuştur ki, bu durumun esas itibarıyla laik Cumhuriyet'te de süregeldiği söylenebilir.

Çok-uluslu ve çok-dinli bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nde (Osmanlı millet sistemi, çok-ulusluluğun değil, çok-dinliliğin anlatımıydı), hele gerileme dönemine girildiğinde, topluluklararası ilişkileri egemen dinin (Sünnî İslam'ın) çıkarlarına göre yürütmek olanaksızlaşmıştı. Dış güçlerin baskıları sonucunda, 19. yüzyılın siyasal düzeltimleri, azınlıkların dinsel haklarını güvence altına alırken, aynı süreç, İslamın siyasal önemini de keskinleştirmiş ve güçlü olunan evrelerde başka din mensuplarına tanınan hoşgörü azaltmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda istilacı düşmanlara karşı örgütlenen direniş, Meşrutiyet dönemlerinin uygulamalarına oranla çok daha İslamcı bir nitelik taşımıştır. Bütün Müslüman Osmanlı vatandaşları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin doğal üyesi sayılmış, ilk TBMM'ne Müslüman olmayan tek bir üye girememiştir. Bunun pratik nedeni, hiç kuşkusuz, Kürt, Çerkez, Laz vb. Müslüman azınlıkların işbirliğini sağlamaktı. Yine dinî kaygılarla içki yasağı koyan ilk Meclis'te başkanlık kürsüsünün arkasına "Ve emrehüm şurâ beynehum" diye ("birbirinize danışarak yönetiniz") mealindeki bir ayet-i kerime levhası asılmış olması, bu İslam ağırlığının bir simgesiydi.

Cumhuriyet döneminde atılan ilk önemli laiklik adımları, 4 Mart 1924'te Halifelik ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, eğitimde ve sonra da yargıda birliğin sağlanmasıdır. Bunları, ileriki yıllarda halka şapka giydirilmesi, tarikat ve tekkelerin yasaklanması, Batı yasalarının benimsenmesi gibi başka

adımlar izlemiş; nihayet 5 Şubat 1937'de 3115 sayılı Kanun'la gerçekleştirilen değişiklik, laikliği bir anayasa ilkesi haline getirmiştir.

Diğer Ülkelerde Durum: Laikleşme süreciyle ilgili gelişmeleri ayrıntılı olarak incelemeye geçmeden önce, Türkiye Cumhuriyeti'nde bu düzeltimlerin yapıldığı yıllarda başka ülkelerin durumuna da bir bakmakta yarar vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, dinin devlet yapısı içindeki kurumsal yeri, çeşitli ülkelerde değiştirilmiştir. Faşist ve yarı-faşist rejimlerde dinle devlet arasında bir yakınlaşma belirgindir. İtalya ve Avusturya'da Katolik ve Lutherci kiliseler millileştirilmiş, Japonya'da Şinto devletle özdeşleştirilmiştir. İlerici rejimlerde ise, tersine, din kayıtları kaldırılmıştır. Sovyetler Birliği'nde Ortodoksluk; Çekoslovakya, Macaristan ve Meksika'da Katoliklik; Türkiye'de İslamiyet resmî din olmaktan çıkarılmıştır. Bu karşılaştırmanın da gösterdiği üzere, laiklik ilerici bir hareket olmakla birlikte, Türkiye'de özellikle cumhuriyetin ilk yıllarındaki anlaşılış ve uygulanış demokrasi ilkesiyle çarışmış ve halk kitlelerinin yönetimden soğumasına yol açmıştır.

Türkiye'deki Uygulamalar

Saltanatın kaldırılmasından itibaren, 16 ay boyunca, Türkiye'de Alman tarihçisi Jaeschke'nin deyişiyle bir "Sözde-Halifelik" yaşanmıştır. Halifelğin saltanatla birlikte 1922 Kasım ayının başında kaldırılmasının, yapılacak barış görüşmeleri için faydalı olması gibi dış ve tedrici-kademeli bir reform stratejisi izlenmesi gibi iç nedenleri vardır. Saltanat ilga edilirken hilafetin dünyevi iktidarı olmadan pekâlâ sürdürülebileceği söylenmiş; yine de, cumhuriyet ilan edilinceye kadar halifenin devlet başkanı olduğu yolunda (o zamanki başvekil Rauf Bey'in bile paylaştığı) bir izlenim doğmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki çağdaşlaşma modelinde ise, halifelğe yer olmadığı bellidir. Cumhuriyetten sonra bu kurumun artık yaşatılamayacağı anlaşılınca, ortaya çıkan Lütfi Fikri Bey'inki gibi iç, Ağa Han ve Emir Ali'ninki gibi dış kaynaklı direnişler, kurulan özel bir İstiklâl Mahkemesi tarafından bertaraf edilmiş ve Kurtuluş Savaşı'nın ertesinde hâlâ kibarık duran ulusçu duygulardan yararlanılarak, İngiltere'nin, halifelğin devam ettirilmesini istediği ileri sürülmüştür. Cumhurbaşkanı, etkili basın, üniversite

ve orı
yaptı
rini k
lâfeti
hanec
yasal
ye ve
işleri
lûğu
eğitir
ti'ne
çok g
mıstı
harel
azınlı
kaps
ların
ları l
mıstı
rak
san l
nun;
valı
kemi
Takı
gili t
kûn
olan
ulusı
kat f
yord
ricili
yla s
mak
19
tiklâ
simg
ne g
zorlu
birli
"gâ
çarş
konu
ye k
değ
kat
ve b
yeri
kem
dirl
tem
mar
Teşl
resn
yapı
rege
C
topl
çoğ

Bunlardan ("bidat" niteliğindeki, heykel, resim, müzik gibi sanat dallarında çağdaş Batılı örneklerin benimsenmesi, güzellik yarışmaları yapılması, balolar verilmesi vb. bir yana) yasa düzenlemelerine dayananları şöylece sıralayabiliriz:

İslam öğretisinde hafta tatili kavramı yoktur, ama cuma günü, cemaatla birlikte ibadet etmenin istenildiği özel bir kutsallık taşır. Osmanlı uygulamasında, okullar ve resmi daireler cumaları tatil edilirdi. Ankara Hükümeti, 1920'de demiryolu işçileri için kabul edilen cuma tatilini 1924 başında genelleştirmiş, 27 Mayıs 1935'te ise hafta tatili pazara alınmıştır.

İki dinî bayram sürdürülmekle birlikte, Osmanlı döneminde resmen kutlanan peygamberin doğum günü, 1922'de saltanatın ilgasına denk düştüğü için ikisi bir arada Hâkimiyet-i Milliye Bayramı olarak kabul edildiği halde, 19 Nisan 1925 tarihli yasayla yeniden düzenlenen resmi tatil günleri arasına alınmamıştır.

26 Aralık 1925 tarihli iki yasayla, miladi takvimin ve alafranga saatın kabul edilmesi, yine İslam geleneklerinden kopulardır. 28 Mayıs 1928'de beynelmül erkânın (rakamların), 1 Kasım 1928'de de Latin alfabesinin benimsenmesi, laiklik yönünden büyük anlam taşır. 26 Mart 1931'de metrik ölçülere geçilmesi, 1934'te çıkarılan Soyadı Yasası, eski unvan ve payelerin kullanılmasının ve mabetler dışında dinî kisvelerin giyilmesinin yasaklanması, hep laikleşmeye ilgili ama daha az önemli düzeltimlerdir.

İlk laiklik adımları, dinin gerçek özünü dönmek ve gericiğin zararlı etkilerini önlemek savlarıyla gerekçelendirilmiştir. Çoğu hocaların Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş bulunmalarına rağmen, Saray Hükümeti'nin dini kullanarak Anadolu hareketine karşı çıkmış olması da, ayrıca bir tür din adamı karşıtlığına bahane edilmiştir. Bir ara (1928 yılında), İslamîlikte reform yapılması tasarlanmış ve bu amaçla İlahiyat Fakültesi'nde Fuat Köprülü'nün başkanlığında özel bir komisyon kurulmuştur. Fakat ibadetin biçiminde, dilinde, görünümünde devrimci değişiklikler öneren, camilere müzik sokulmasını ve hutbelerin içeriğinin kesinlikle uhrevî konulara ayrılmasını isteyen bu komisyonun raporu, hiçbir zaman uygulamaya konulmamıştır. Bunun olası nedeni, din adamlarını yeniden güçlendirmekten çekinilmesidir.

Din adamı karşıtlığı, 1930 yılının son

MİLLET MEKTEPLERİ: Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan toplumsal ve kültürel düzeltimlerin pek çoğu, İslam geleneklerinden radikal bir kopuşu simgeler. Miladi takvimin ve alafranga saatın kabul edilmesi, hafta sonu tatilinin pazar gününe alınması gibi uygulamaların yanı sıra, Latin alfabesinin benimsenmesi de (1 Kasım 1928), dolaylı bile olsa, laikleşmeye ilgili bir reformdur.

günlerinde Menemen'de çıkan bir gerici-lik olayının bastırılmasında açıkça görülür. Bir yedek asteğmenle (Kubilay) iki mahalle bekçisinin öldürülmesine varan kalkışma, ordu tarafından şiddetle bastırıldıktan başka, failerin Nakşibendîlik'le ilgisi var diye, bu tarikatın mensuplarının koğuşturulmasına vesile edilmiştir.

1930'ların başlarında ortaya atılan tarih ve dil tezleri de, laikleşmeyi dolaylı olarak etkilemişlerdir. Yukarıda andığımız komisyonun önerileri arasındaki, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi yönünde birçok yoklamalar yapılmış olmakla birlikte, sonunda, yalnızca ezanın ve kâmetin Türkçe okutulmasıyla yetinilmiştir. On yıl kadar sonra, şapka ve yeni harflerin yanı sıra bu zorunluluğa da ceza yaptırımları getirilmiştir (Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı Yasa'yla 526. maddeye konulan hüküm). Çok Partili Dönem: 1945'ten itibaren Türkiye'de çok-partili hayata geçilmesi, laiklik ilkesinin katılıkla uygulanmasına gevşemeler getirmiştir. Ancak, söz konusu yumuşamaların CHP iktidarının son döneminde (1946-50'de) bu hükümetçe başlatıldığı ve DP iktidarının ilk yıllarında da sürdürülmekle birlikte, o dönemde (1950-54'te) 1965 sonrasına oranla, di-

nin siyaseti etkilemesine pek izin verilmediğini belirtmek gerekir.

13 Kasım 1947'de toplanan CHP VII. Kurultayı'nda DP ile yarışabilmek için devletçiliğin yanı sıra laikliğin de "liberalleştirilmesi"ne karar verilmiştir. Nitekim, 10 Şubat 1948'de CHP Meclis Grubu, ilkokullarda ihtiyarî olarak din dersleri okutulmasını ve din bilgileri yetiştirmek üzere, 1933 Üniversite Reformu'nda kapatılanın yerine yeniden bir İlahiyat Fakültesi kurulmasını kabul etmiştir. 1949 başında Şemsettin Günaltay'ın (İttihat ve Terakki'nin İslamcı kanadından bir tarih profesörü) başbakan olması da, din konusunda yumuşamanın belirtilerinden biridir. Gerçekten, altı ay sonra Günaltay, TBMM'de şöyle övünmekteydi: "İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan bir hükümetin başkanayım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için İmam-Hatip kursları açan bir hükümetin başkanayım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanayım." Bu hükümet, 1950 İlkbahar'ında, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun'u değiştirerek, bazı türbelerin ziyarete açılması olanağını da sağlamıştır.

Halife
ilanına
da Nakş
Nakşi
Anadolu
Şubat 11
Kanunu
kemeler:
seslerini
dir: Mu
bolu, Ka
malarda
için şapla
Nakşibe
ka giydi
Kuran'ı
yılmıştı
ayakları
zurum,
rüyüşleri
Ankara
olaylara
bi Frenl
rî adlı k
idam ce
çılarla Ç
gibi İslâ

Serbe
karşı hc
kân ver
landılar
dı.

Tarih
ayaklan
latu. Bi
lesi'nde
Mehme
ri Şam
un, 1
h'la t
inin e
Kışk
arak
da 77
bul'
köy
Ertes
nra D
nkara
oğlu
yanıl
şil bi
şöru y
onuşu
rını ç
rini is
Olay
ş, ask
uluna
i Kub
zeyi e
i. Hü

Menemen Olayı

Halifeliğin kaldırılmasına ve Cumhuriyetin ilanına tepki gösteren dinci çevrelerin başında Nakşibendîler gelmektedir.

Nakşibendî tarikatından Şeyh Sait'in Doğu Anadolu'da başlattığı ayaklanmanın (13/14 Şubat 1925) bastırılmasından, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasından ve İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasından sonra bile seslerini yükseltmek cesaretini göstereceklerdir: Mustafa Kemal'in 1925 Ağustosunda İnebolu, Kastamonu ve Çankırı'da yaptığı konuşmalarda "medenî ve milletlerarası kıyafet" için şapkanın alınacağını açıklamasından sonra Nakşibendîler tarafından hükümetin zorla şapka giydireceği, kadınların çarşafını kaldıracağı, Kur'an'ı yasaklayacağı yolunda söylentiler yayılmıştır. Bunun üzerine Rize'de silahlı bir ayaklanma girişi olmuş (25 Kasım 1925), Erzurum, Maraş ve Çerkeş'te şapkaya karşı yürüyüşler düzenlenmiş, bildiriler dağıtılmıştır. Ankara'da kurulan İstiklâl Mahkemesi, bu tür olaylara katılanları ağır cezalarla cezalandırdığı gibi *Frenk Mukallitliği ve Şapka, Tesettür-ü Şerî* adlı kitapların yazarı İskilipli Atif Hoca için idam cezası vermiş; İstanbul'daki kimi kitapçılarla Ömer Rıza (Doğru), Tahir-ül Mevlevî gibi İslamcı yazarları da yargılamıştır.

Serbest Fırka'nın kurulması (1930) rejime karşı hoşnutsuzlukların dile getirilmesine imkân verince, dinci devreler de bundan yararlandılar. Nakşibendîler yine başı çekiyorlardı.

Tarihe "Menemen Olayı" adıyla geçecek ayaklanma teşebbüsünü Derviş Mehmet başlattı. Bir süredir Manişa'nın Tefikiye Mahallesi'nde gizli toplantılar düzenleyen Derviş Mehmet, ortamı elverişli bulunca "mürit"leri Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalınca Hasan, Küçük Hasan ve Ramazan'la birlikte Menemen köylerini dolaşarak dinin elden gittiği yolunda propaganda yaptı. Kışkırtmalarına kapılan köylüleri silahlandırarak ardına takıp Kese Köyü'ne geldi. Burada 770 bin kişilik kuvvetleri olduğunu, İstanbul'u sardıklarını söyledi. Bütün isyancılar köyde buluşarak Menemen'e yürüdüler. Ertesi gün Menemen'de sabah namazından sonra Derviş Mehmet, camide toplanan halka Ankara hükümetini düşürüp II. Abdülhamit'a oğlu Selim'i halifelğe getireceğini bildirdi. İsyancılar, üzerinde "İnâfetahtıke..." yazılı yeşil bir bayrak altında, hükümet konağına doğru yürüdüler. Derviş Mehmet orada da bir konuşma yaptı; ardından da herkesin şapkasını çıkararak kendisiyle birlikte zikretmelerini istedi.

Olayı haber alan Jandarma Alay Komutanlığı, askerliğini yedek subay olarak yapmakta bulunan öğretmen okulu çıkışlı Mustafa Fehmi Kubilay (1906-1930) komutasında bir müfrezeyi ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Hükümet konağı önüne gelen Kubilay,

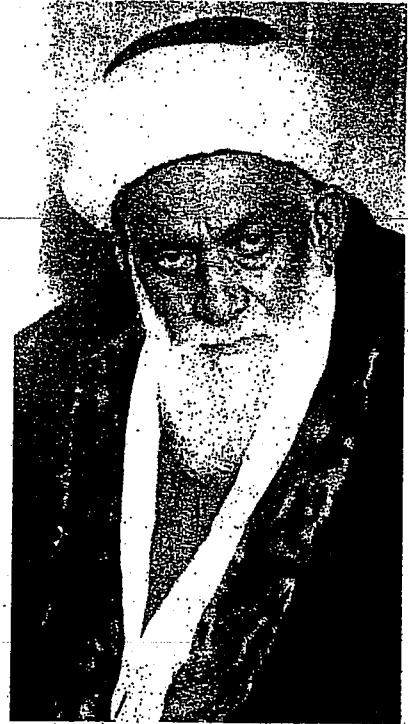
Derviş Mehmet'ten teslim olmasını istedi. Derviş ise Şamdan Mehmet'e Kubilay'ı öldürmesi buyruğunu verdi.

Kubilay, bin kişiyi aşkın kalabalığını tek bir sesleri arasında öldürülerek başı testereyle kesildi ve yeşil bir bayrağın ucuna takılıp Menemen sokaklarında dolaştırıldı. Menemenliler de isyancıları desteklediğinden, komutansız kalan askerler kaçıştılar. Kubilay'ın kanını içen Derviş Mehmet, "ya ehceyyül müslimin, Halife hudutta bekliyor, kalkınız müslümanlığı kurtaralım" diye bağırıyordu. Bu arada isyancılar iki bekçiyi öldürdüler. Olay yerine gelen Jandarma kıtası yeniden ateş açınca, ayaklanın kendilerine kurşun işlemeyeceğini öne sürdüler. Derviş Mehmet ile iki kişi öldürüldü.

Olayın duyulmasından sonra olağanüstü toplantıya çağrılan Bakanlar Kurulu, Menemen, Manisa ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan etti; suçluların yargılanması için Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında bir askeri mahkeme kuruldu (31 Aralık). Sıkıyönetim ilan edilen illerle Antalya'da 2.200 kişi tutuklandı.

Başbakan İsmet Paşa, Meclisin 1 Ocak 1931 günlü oturumunda olayı "yüzlerce seneden beri dini siyasete alet ittihaaz eden bütün hareketlerin bir tekrarı" olarak niteleyip, "bu zavallılar laikliğe karşı gelerek şeriat istemektedirler. Gerçekte ise menfaatlerini kaybetmişlerdir, onu istiyorlar" dedi. Mustafa Kemal ise olayı rejime yönelmiş bir eylem olarak görüyor ve olayın siyasal nedenlerini araştırıyor; kısa bir süre önce kapatılmış olan Serbest Fırka ileri gelenlerinin göz altında tutulmasını istiyor Fırka'yı destekleyen Yarı ve muhalefetteki *Son Posta* gibi gazetelerle olay arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını öğrenmeye çalışıyordu. Bu arada, olaya katılanların tümüyle cezalandırılması amacıyla, Menemen ile çevredeki köylerin dağıtılıp oturulamaz duruma getirilmesini öngören bir yasa önerisi de hazırlanmıştı.

Araştırmalar, olayın tarikat şeyhlerinden, "Nakşibendî Halifesi" sayılan Esat Efendi ile Şeyh Halit ve Hoca Saffet'in yönetiminde, Nakşibendîler tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu, bu kişilerin dış ülkelerle de ilişkileri bulunduğunu ortaya koydu. 15 Aralık 1931'de başlayan duruşmalar sonucu 28 kişi idam edildi, birçok kişi ağır cezalarla cezalandırıldı. Nakşibendîler ileriki yıllarda da Bursa'da Arapça ezan olayını (1933), İskilip olayını (1936) vb. ni çıkartarak "irtica" girişimlerini sürdürmüşlerdir.

NAKŞİBENDİ AYAKLANMASI: Menemen'deki Nakşibendîlerin yeşil bayrak açarak 22 Aralık 1930 günü ayaklanmalarından ve yedek asteğmen Kubilay'ı öldürmelerinden sonra bölgede sıkıyönetim ilan edildi. Mustafa Muğlalı başkanlığında kurulan Askeri Mahkeme olaya el koydu ve 28 kişiyi idam cezasına, birçok kişiyi de ağır cezalarla cezalandırdı. Mahkeme, kararında olayın tarikat şeyhlerinden, "Nakşibendî Halifesi" sayılan Esat Efendi (sağda) ile Şeyh Halit ve Hoca Saffet'in yönetiminde gerçekleştirildiğini ve bunların yabancı ülkelerle ilişkide bulunduklarını açıkladı.

resmî iftar ziyafetleri çekilmiştir (örneğin, 12 Mart 1959'da, aynı zamanda Türkiye Başmasonu olan Başvekâlet Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un Eyüp'te verdiği büyük iftar yemeği).
27 Mayıs Dönemi: 27 Mayıs hareketini gerçekleştiren askerler, din aleyhtarı ol-

dukları yolunda bir izlenim yaratmamak için özel bir çaba harcamışlardır. İşbaşı- na gelmelerinden iki ay sonra, Millî Birlik Komitesi 25 Temmuz 1960 günü yayımladığı 35 numaralı bildirisinde, dinin siyasetten ayrılmasını öngörmekle birlik- te, kendilerinin Müslümanlığa karşı ol-

madıklarını ileri sürmüş, "*Hürriyetin ve vicdanın hazinesi olan kutsal dinimizi, gerici siyasal eylemlerin aleti haline sokmaksızın, saf ve lekesiz kılmak, MBK'nin en büyük amacıdır*" demiştir.

Siyasete yeniden dönülürken, Çankaya'da yapılan partilerarası toplantının, taraflara zorlanan kararlarından biri de (5 Eylül 1961), İslamiyet'i siyasal amaçlara alet etmemek olmuştur. Fakat, çok partili hayata geçişle birlikte, bu ilkeye pek aldırış edilmemiştir.

1965 Sonrasında Laiklik Tartışmaları: 1965 güz genel seçimleriyle koalisyon hükümetleri dönemi sona erip de AP iktidarı başlayınca, laiklik yeniden önemli bir siyasal konu haline gelmiştir. Örneğin 1966 Nisanı'nda ana muhalefet partisi önderi İnönü, TBMM'deki bir konuşmasında, taşra illerinde Atatürk'ün büst ve heykellerini kıran gericilere karşı, irtica- nın da komünizm kadar tehlikeli olduğunu ileri sürmüş; Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Korgeneral Refet Ülgenalp da, "*Bu memleketi sakallı keçiler ile keçi sakallılar kemiriyor. Biri ormanları, diğeri cemiyyetin bünyesini.*" demiştir. Başbakan Demirel ise, bu gibi eleştirilere karşılık, bugün artık Türkiye'de bir Derviş Vahdeti'nin (31 Mart 1324 = 13 Nisan 1909 olayının kışkırtıcısı *Volkan* başyazarı) yaşamasına uygun koşullar olmadığını belirtmiştir. Demirel bir buçuk yıl sonra da, yine İnönü'ye karşı, "*din ve vicdan hürriyetini irtica olarak göstermeye siyasî baskı denir*" diyecektir.

İlerici basın, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangül'in Sultanahmet Cami- inde Suudi Arabistan Kralı Faysal'la (3 Eylül 1966) ve Irak Cumhurbaşkanı General Arif'le (25 Şubat 1967) namaz kılmasını ve Başbakan'ın Hacıbayram'a cuma namazına gitmesini (22 Aralık 1967) din sömürücülüğü olarak göstermiştir. Öte yandan 1966 Ekim ayı başlarında İstanbul'da toplanan "Türkiye'de Diyanet ve Laiklik" konferansında, laiklik şiddetle eleştirilmiştir. Demirel de, bundan birkaç gün önce, "*Din hürriyeti, baskı ve istismar vasıtası olamaz*" diye bir demec vermiştir. Yine de, AP hükümeti teokratik amaçlı örgütlenme girişimlerine karşı kayıtsız kalmamış, örneğin (yasadışı İslamcı Özgürlük Partisi) Hizb-üt Tahrir'in 1967 yılının 11 Nisanı'nda dördü Ürdün- lü olmak üzere yedi, 5 Ağustos'u'nda da beş üyesi tutuklanıp mahkemeye sevk edilmişlerdir.

1965 sonrasında laiklik açısından ilgi

KA
İsla
200

çek
çok
ları
desi
mir
lerk
kur
Par
kan
bul
dev
ta I
re, l
dük
Ehl
Ale
ları
hab
siya
leri
zayı
nik
ma

LAİKLİKTE VERİLEN ÖDÜNLER: Çok partili dönemde laiklik ilkesinin uygulanmasında gevşemeler oldu. Örneğin, 13 Kasım 1947'de toplanan CHP VII. Kurultayı'nda, laikliğin liberalleştirilmesine karar verildi. 1933 Üniversite Reformu sırasında kapatılan yerine yeni bir İlahiyat Fakültesi açılması kabul edildi (1948). İlkemekteplerde din dersleri okutulmaya başlandı. Bazı türbeler yeniden ziyarete açıldı. Ancak 12 Nisan 1950'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde yapılan gerici gösteriler CHP kadar DP'nin de gözünü korkuttu ve laiklikten ödün verme sürecini yavaşlattı.

tin ve
zi, ge-
sok-
K'nin

anka-
tının,
iri de
ımaç-
, çok
lkeye

aları:
n hü-
' ikti-
nemli
neğini
artisi
aşma-
üst ve
irtica-
duğu-
urulu
İlgen-
ler ile
tanla-
niştir.
tirile-
de bir
4=13
'olkan
lar ol-
uçuk
'din
öster-
ir.

İhsan
Cami-
l'i (3
nı Ge-
az kıl-
ı'a cu-
1967)
niştir.
da İs-
yanet
jiddet-
in bir-
skı ve
demeç
okra-
e kar-
dışı İs-
hrir'in
İrdün-
ıda da
sevke-

an ilgi

KANLI PAZAR: 1967 ortalarından itibaren, dinin siyasette tırmanmaya başlamasının en çarpıcı örneklerinden biri "Kanlı Pazar"dır. İslamcıların, 16 Şubat 1969'da sol örgütlerin Taksim'de düzenledikleri, ABD 6. Filosu'nu protesto mitingine saldırması sonucu 2 kişi öldü, 200 kişi yaralandı.

çekici gelişmelerinden biri de, Alevilerin çok-partili siyasete Alevi olarak katılmalarıdır. Bu mezhebin üyeleri, öteden beri destekledikleri CHP'nin yanı sıra dönemin solcu partisi TİP'in saflarına girerlerken, bir yandan da kendi partilerini kurmuşlardır (17 Ekim 1966'da Birlik Partisi). 1966 Haziranı'nda, Cumhurbaşkanı Sunay Türkiye'de Sünni-Şii ayrımı bulunmadığını söyleyince, ikibin Alevi devlet büyüklerine telgraf çekerek, başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, hükümet katında farklı muamele gördüklerinden yakınmışlardı. Ertesi yıl, Ehl-i Beyt gecesinde Elbistan'da çıkan Alevi-Sünni çatışması ise, daha ileriki yılların Kahramanmaraş olaylarının bir habercisi olacaktır. Alevilerin bağımsız siyasal örgütlenmeleri, geleneksel partileri olan CHP'yi AP iktidarı karşısında zayıflatmış gibi, daha sol partilerin etnik ve dini azınlıkların haklarını savunma görevini üstlenmeleri de, hem öğre-

tilerinin çarpıtılması tehlikesini içinde taşımış, hem de uzun dönemde, başlangıçta sağladığı yararları kat kat aşan sakıncalar getirmiştir.

1967 başlarında Süleyman Demirel, hiç şüphesiz kendi durumunu güvence altına almak için, partisinin "mukaddesatçı-milliyetçi" kanadını tasfiyeye girişmiştir. Bu arada, Antalya milletvekili Osman Yüksel Serdengeçti, daha sonra da Prof. Osman Turan, AP'den çıkarılmışlardır.

1967 Eylülü'nde, Yargıtay Başkanı İmran Öktem, adalet yılını açış konuşmasında gericiliği sert bir dille yermiştir. Bundan sonra, dinin siyasette tırmanmaya geçtiğini gözlemliyoruz. Nurcuların yanı sıra Süleymanlılar da örgütlenip siyaseti etkilemeye başlamışlardır. 1968 Martı'nda Bursa'da toplanan Türkiye Milliyetçi Kuruluşları İstişari Kongresi'nde anayasa yerilmiş, "Hakimiyet Millettindir demek, hakimiyet Müslümanlığıdır demektir" denilmiştir. Aynı ay

içinde Millî Türk Talebe Birliği'nin Ankara'da düzenlediği Millî Şahlanma Mitingi'nde "Yasamız Ordumuz İslamiyet'tir Yolumuz" diye slogan atılmıştır. 15 Nisan 1968'de Türk üniversitelerinin ilk boykotu, Ankara İlahiyat Fakültesi'nde bir kız öğrencinin başörtülü giymekte direnmesiyle ilgili olarak çıkmıştır. Aynı yılın ekim ayında, YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoğlu, Doğu Anadolu'da dinin apaçık siyasete alet edildiğini açıklamıştır. 16 Şubat 1969'da, "Kanlı Pazar" diye tanınan olayda, Taksim'de ABD 6. Filosu'na karşı gösteri yapan solcu gençlere "Müslüman Türkiye" diye bağırarak bir grup silahla saldırmıştır. 3 Mayıs 1969'da da, İmran Öktem'in cenazesinde olaylar çıkmıştır.

12 Mart öncesinde, laiklik bakımından anlamlı bir gelişme de, Millî Nizam Partisi'nin ve Prof. Necmettin Erbakan'ın siyaset sahnesine çıkması olmuştur. AP içinde Demirel'in önderliğine karşı bir

muhalefet hareketi ile ortaya atılan Erbakan, bir yıl kadar çalıştıktan sonra, 23 Ocak 1971'de MNP Birinci Kongresi'nde genel başkanlığa seçilmiştir. Fakat, Erbakan'ın 12 Mart sonrasında Milli Selâmet Partisi hareketiyle Türk siyasetinde oynadığı önemli role geçmeden önce, Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının, sürgünden dönüşlerinde CKMP'ye egemen olup İslam'la uzlaşmaları ve partilerine Milliyetçi Hareket Partisi adını vermesi olayına da değinmek gerekir. Franco İspanyası modelinden esinlenmiş olmakla birlikte, bu strateji, aslında Türkiye için bütünü yeni değildir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki'nin Türkçüleri (örneğin, Enver Paşa) dış politikada panislamizmi kullanmak istemişlerdi. Fakat o zaman, uluslararası alanda bu strateji pek yürümemişti, özel-

likle Araplar din birliği adına da olsa Türk çıkarlarına hizmet etmeye yanaşmamışlardı. Bu kere, aynı yaklaşım iç politikada deniyordu. İslam'la uzlaşma, 1965'ten itibaren Türkçülüğe saf pagan ulusçuluk günlerine oranla daha geniş bir destek sağlamıştır, ama "Müslüman Türkler", "Türk Müslümanlar"ı diledikleri gibi peşlerine takamamışlardır. 1961-80 döneminde İslamiyeti siyasette temsil eden başlıca hareket MNP-MSP çizgisi olmuştur. Ancak, daha sofu İslamcılar, bu partileri bile, özünde İslam'a aykırı bir sistemle bütünleşme sayarak onaylamamışlardır. Onların istediği, hiçbir ödün vermeyen, köktenci bir "İslami Devlet"tir.

12 Mart Dönemi ve Sonrası: 12 Mart 1971'de başlayan ordu güdümündeki hükümetler döneminde, Anayasa Mah-

kemesi Siyasî Partiler Kanunu'nun dini siyasete alet etme yasağını çiğnediği gerekçesiyle MNP'ni kapatmış, fakat çok geçmeden aynı doğrultuda MSP kurulmuştur. Önderliğini Necmettin Erbakan'ın yaptığı MSP, yeniden siyasete döndü. 1973 seçimlerinde genel oy toplamının % 12'ye yakını (1977'de ise % 8.6'sını) toplayarak, CHP ve AP'nin ardından üçüncü büyük parti olmuştur. MSP, kendisinden daha çok milletvekili çıkaran partilerin her ikisini de "Batı Kulübü"nü'nün biri solcu gördüğü temsil eden, ötekisiyse renksiz-liberal üyeleri diye küçümsemıştır. Fakat önce (1973-74'te) CHP'ye, sonra da (iki kez, 1975-77'de ve 1977-78'de) AP'ye ortak olarak hükümete katılmakla, bazı çevrelerin kuşku duyduğu meşruluğunu kamuoyuna onaylatmıştır. Koalisyon pazarlıklarında dikkati çeken bir nokta, MSP'nin bütün ortaklarından daha kesin bir biçimde sanayileşme gereğini vurgulaması ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nı almasıdır.

Bu bakımdan Meşrutiyet'in modernist İslamcılarının bir devamı olan MSP, Türkiye'nin tarihteki önemini yeniden kazanmasının, ancak böyle bir endüstrileşme seferberliğinin gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Uygulamada her ne kadar hayalci kalmış olsa da, partinin sanayi konusundaki ısrarlı tutumu, çağdaş Türkiye'de "ilericilik" iddiasında olan kesimin MSP'nde en çok eleştirdiği ahlak bağnazlığından çok daha önemlidir. Şurası da var ki, Erbakan gibi ileri gelen MSP yöneticilerinin demagogik eğilimleri, birçoklarında haklı tedirginlikler yaratmıştır. Fakat dinin siyasette temsil edilmesiyle, Cumhuriyet tarihinde çoğulcu demokrasinin gereklerini yerine getirmeye en çok yaklaşmıştır ●

ANLAMLI BİR GELİŞME: 26 Ocak 1970'te Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın önderliğinde Millî Nizam Partisi'nin kurulması, laiklik yönünden anlamlı bir gelişmedir. 12 Mart döneminde din devleti kurma amacı güttüğü gerekçesiyle kapatılan MNP'nin yerine, yine Erbakan önderliğinde 1973 yılında Millî Selâmet Partisi kurulmuştur.